

Hangbiblia

Ezt a címet adta Rapcsányi László annak a rövid cikknek, amely a Rádió- és Televízió-újság múlt évi /1986/ 52. számában előzetes tájékoztatást adott egy „meglepően izgalmas, gigantikus vállalkozásról”, Mózes öt könyvének a rádióban való megszólaltatásáról. Természetes örömmel készültünk meghallgatására, még akkor is, ha hangsúlyozott volt, hogy Bozó László, a vállalkozás szerkesztője „a mózesi öt könyvet kiemelte a vallástani normák és magyarázatok köréből, és világi műként szólaltatta meg.” Végre is a Biblia felolvasásának nem kell igazodnia vallástani normához. Aki hallgatja (éppúgy, mint aki olvassa), az a maga meggyőződése szerint figyel rá — mint Isten igéjére, vagy mint a világirodalom egy jeles művére.

A Biblia újra előkerült nálunk. Igaz, sokféleképpen használják: iskolai tanításban, mesés-könyvben, irodalmi alkotásokban, színpadon, operában, balettben, hűen, vagy átértékelő módon — és egyéni ízléstől függően — ábrázolva a leírtakat. Kétségtelen, hogy van is mindezek iránt (valószínűleg réteg-szerű) érdeklődés. Bizonyos, hogy a rádióban felolvasott Mózes öt könyvének is megvolt a hallgatósága. Azt hiszem, a bibliás embereken kívül elsősorban az irodalomkedvelők figyelhettek rá, minthogy Bozó László „a magyar irodalmi nyelv életrajzában meghatározó jelentőségű Károli-féle bibliafordítást választotta” felolvasandó szövegnek. „Károli Gáspár fordításával a lelkiség, az áhítat, az erkölcsi eszmék szó- és fogalomkincse került az élő nyelvbe, s ódon zamata az igazi magyarosság hangulatát kelti.” — „Élő nyelv ez, és mégsem teljesen az. Nem kirívók már a latinizmusok... Közéleti, mindennapi nyelv, amely mégis képes a mindennapok fölötti magasabb erkölcsi légkörbe vezetni.” (Az idézetek mind az RTV-újság előzeteséből valók.)

Nem közönséges megnyilatkozások ezek. Köszönettel tartozunk a Biblia és a Károli-fordítás értékeléséért. E fordítás szókészletének jó részét a magyar népnyelvből vette, s talán ezért is vált évszázadokon át a Bibliával kapcsolatban álló írók, költők inspirálójává. Hatása oly nagy, hogy egyetlen más régi vagy újabb fordítás sem versenyezhet vele. Bozó László és Rapcsányi László az előzetes beszélgetés során szinte lelkesülten dicsérte e négyszáz éves mű nyelvének szépségeit. Az előadóművészek ugyan bevallották, hogy birkózniuk kellett a régi szöveggel. Volt, aki ismételten hangoztatta, hogy ez az archaikus szöveg nehézkes, helyenként érthetetlen, sőt nevetségesen hat. A szerkesztők azonban megnyugtatták, hogy nem az információ, hanem az élmény a fontos; a hallgatók nem a gyötrődést, hanem az eredményt hallják.

Ekkor támadtak először kétségeim. Hogy félreértés ne essék, még egyszer hangsúlyozom Károli Gáspár 1590-es biblia-fordításának egyedülálló jelentőségét. Amikor azonban a Bibliát olvassuk, vagy halljuk — s ezt már mint egyházi ember, magunknak mondom, akkor nemcsak emocionális élményszerzésről, kulturális passzióról van szó, hanem felelősen előtérbe kerül a csaknem kétezer éves kérdés: Érted-e, amit olvasol? (ApCsel 8,30). Foglalkozásomból eredően gyakran feltehetem ezt a kérdést az 1908-ban revideált Károli-Biblia egyes szavaival, kifejezéseivel kapcsolatban, és bizony gyakran kiderül, hogy nem mindenki érti, amit olvas (át szokás siklani az ilyen szavak, fordulatok fölött). S hát még ha a Vizsolyi Bibliából emelünk ki egy-két szót: vajon ki érti a mai olvasók közül, hogy mi volt Károli szerint a „pogácsás ünnep”, vagy a „mezei majorság”? Miért fejezi ki magát Károli az Ex 25,2 lapszéli megjegyzésében ilyen furcsán: „nem kell azt gondolnunk, hogy az Istennek állatja bérekesztethetnék”? — A Mózes 3. könyvéből hallottuk olvasni ezeket a neveket: eszterág, ökörbika, publikán madár, bűdös babuk — közülük legtöbben az eszterágról tudják, hogy az gölya (de hogy miért eszterág, azt már aligha).

A bibliai nevekkel, kifejezésekkel nem egészen ismerős ember aztán könnyen ejt olvasási hibákat, amilyeneket hallottunk is a rádióban, pl. Elizár (Eleázár helyett, Lev 10,6), Annák fiai (Anák fiai h., Num 13,34), Eddom (Edom h., Num 20,21 stb.), midiniták (midianiták h., Num 31,2 skv.); Áron meghalt a Hóreb hegyén (Hór hegye h., Num 20,27). Alighanem a leíró számlájára írandó Num 11,8-nak az a részlete, hogy „a manna pedig omol vala...” — eredetileg: „kiomol vala a nép, és szedik vala a mannát.” Illetlenség volna tovább sorolni az ilyen olvasási hibákat, egyrészt mert vétek lenne sérteni az egészében véve nagy teljesítményt nyújtó előadókat, másrészt meg mert lehet, hogy nem is ők hibáztak, hanem a régies helyesírást feloldó átíró.

Mert hát nem olyan egyszerű feladat Károli eredeti szövegét olvasni. Aki a rádióban meghallgatta a Mózes öt könyvét, az helybenhagyhatta, miszerint kissé ódon nyelv ez („teremté Isten az menyinyet és az földet”), de különben szép és veretesen magyar. Csak az igazság az, hogy a rádióban olvasott szöveg sok helyütt nem az eredeti Károli-szöveg (1590) volt, hanem átdolgozás, majdnem mindenütt az 1908-as revideált Biblia szerint. Mintegy háromszáz eltérést jegyeztem meg a Mózes öt könyve olvasása során, s ezek az eltérések típusonként csoportosíthatók.

Érezhető volt, hogy az olvasók időnként belefáradtak a mássalhangzóval kezdődő névszók előtti „az” névelő folytonos ismétlésébe, és beérték az „a” formával. Nem is követtek el olyan nagy hibát: már a Vizsolyi Biblia nyomtatásakor előfordul az „a” névelő-írásmód (pl. a Tízparancsolatban négyszer), ami majd a későbbi Bibliákban következetesen a' lesz. — Azután ott vannak a régies igealakok, amelyek közül nekünk általában csak a „vala” szokott feltűnni. Károli korában még négy igealak fejezhette ki a múlt idő különböző árnyalatait (pl. látám, láttam, látom vala, láttam vala), bár ez alighanem latin hatást is tükröz. A népnyelv biztosan nem volt ilyen differenciált. Minden bizonytal latin hatás a kötőmód (coniunctivus) használata is, főleg mellékmondatokban, ami azért idegenszerű, mert formailag hasonló a mai feltételes módhoz. Pl. Gen 7,17: „Mikor azért az özönvíz negyven napig volna a földön...” — Gen 12,10: „Aláméne Ábrám Egyiptomba, hogy ott élne...” (Descendit Abram in Aegyptum ut peregrinaretur illuc.) — Károlinál még igen gyakori a segédige nélküli, -and, -end képzős jövő idő: „Hogyha pedig hallgatandjátok ez ítéleteket, és őrizenditek és cselekedenditek azokat...” (Deut 7,12). — És végül gyakori a szenvedő igeragozás, mint az akkori irodalmi nyelv sajátja. Hallottuk a rádióban: „Ha felkent pap vétkezik...” (Lev 4,3.) Károli eredeti szövegében ez áll: „Ha az ki pappá kenetetik, vétkezendik...” (Si sacerdos ille, qui unctus est, peccaverit...) —

Ha az ember egy latin Bibliát is szem előtt tart, sok „veretes” kifejezésnek az eredetét megtalálja. Deut 4,35 egy részletét így hallottuk: „(csak néked adatott) tudnod, hogy az Úr az Isten” — de Károlinál ez eredetileg így hangzik: „... hogy tudnád valóba az Urat egyedül Istennek lenni” (ut cognoscas Dominum esse Deum ipsum). — Mindezeknél a rádiós változat válogatott. Helyenként elmaradoztak a „valák” (pl. Gen 8; Ex 7 stb.), egyszerűsödtek a régies jövő idők, pl. esztek — ejéndetek helyett (Gen 3,7), mutatok — mutatandok h. (Gen 12,1), ha azt kérdik — ha azt mondandják h. (Ex 3,13) stb.

Szövegváltoztatás a rádiós előadásban általában akkor történt, amikor elavult, értelmüket veszített kifejezések helyébe kellett újakat tenni. Ki értené ma már, hogy az „arany lánya” (Lev 8,9) a főpapi fejdísz neve volt (latin lamina, lamina = lap, lemez). A jégesőt Károli még „kőesőnek” írta (Ex 9,18). ő lefordíthatatlanul hagyta a héber minhá szót: át kellett fordítani „ételáldozat” -ra (Lev 2,1). A kérődző állat Károlinál még „kérőt rág” (Lev 11,3), a halaknak pedig még „szárnyuk és héjuk” volt (úszószárnyuk és pikkelyük). A Tízparancsolatban meg lehetett hagyni azt, hogy „ne orozz!” — ezt még értjük: „ne lopj!” De már az nem elég világos, hogy mit jelent „nyilat vetni” . Sajátos, felemás megoldással a rádiós változat a Lev 16,8- a t így olvasta: „Vessen sorsot Áron a két bakra” — aztán így folytatta: „az egyik nyilat...” (Károlinál az elején is az volt, hogy „vessen nyilat” .) — A rádióból értettük, hogy Noénak minden állatból kettőt-kettőt kellett bevinnie a bárkába (Gen 6,19k), Károli még azt írta, hogy mindenből „felest” (= párost). A Babel tornyánál változtatott

szöveg mondja Isten szavaként, hogy „zavarjuk össze nyelvüket” (Gen 11,7), az eredeti Károli szerint: „veszessük eszét az ő nyelveknek.” — Az Ex 24,10 látomásában a rádiós szöveg ez volt: „ (...lábai alatt) valami zafír fényű tárgy vala”. Károlinál: „...úgy mint safirus kőből csináltatott állat.”

Van sok olyan szó, kifejezés, amelynek ma más a jelentése, mint négyszáz évvel ezelőtt. A terhes asszonyra akkor azt mondták, hogy „nehézkés” (Gen 16,11), a papi ruhát Károli „szoros ruhának” mondja (Lev 16,4). Nála a „megválaszt” kifejezés azt jelenti, hogy „különbséget tesz” (Lev 10,10). Azt, hogy a zúgolódók nem mehetnek be az ígért földjére, „Kálebet és Józsuét kivéve”, Károli így fogalmazza: „...Kálebtől és Józsuétól megválva” (Num 14,30). — „Illatozik” akkor még azt jelentette, hogy szagol (Gen 8,21), és így tovább. — Végül akadhatnak olyan teológiailag jellegzetes fogalmazású textusok, amelyekről szintén el kellett térni, pl. Ex 3,14-ben a „Vagyok, aki vagyok” kijelentés Károlinál így szól: „Eheje nevem, mert én vagyok.”

Mit szólunk ezekhez a változtatásokhoz, melyeknek túlnyomó része az 1908-as revideált Bibliából való? Ha a „Hangos Biblia” érthető is akart lenni (egyszeri hallásra!), akkor a változtatás logikus; a hallgatónak nincs ideje elgondolkozni egy-egy különös kifejezésen. Viszont kár, hogy a rádiós változat néha olyankor is követi a revideált Biblia szövegét, amikor az szükségtelen, vagy éppen visszalépést jelent az eredetihez képest. Mert míg — megengedhető módon — a rádiós szöveg Ex 2,22-ben Gersóm neve mellé odaveszi Károli lapszéli magyarázatát: „azaz kiüzetett jövevény”, máshol (Gen 22,14-ben) a Károli által magyarrá fordított helynevet: „az Úr gondot visel” — visszaváltoztatja a revideált Biblia nyomán a héber „Jehova jire” alakra. Szükségtelenül „jehovázik” a rádiós szöveg Num 14,26-ban és 16,46-ban. A továbbiakban megkérdezhetnénk, hogy miért olvastak olykor Egyiptomot, máskor Egyiptust? Más esetekben — úgy tűnik — az eredeti nyelv „ódon zamata” nem tetszett. Károli pl. ilyen mondatokat fordít: „És legyen az az élés e tartománynak táplálására” (Gen 41,36), „rende le József lakásra való helyet” (Gen 47,11), „víjj meg Amálekkel” (Ex 17,9). Helyettük az 1908-as revízió egyszerűbb szövegét hallottuk: „Legyen az élelem tartalékban”; „megtelepíté József”; „ütközzél meg Amálekkel”. A példákat számolatlanul lehetne folytatni. — Mindezt nem tartom elítélendőnek, csak következetlenségnek és ellentétben állónak azzal a többféleképpen is megfogalmazott elvvel, hogy azért fontos ragaszkodni a négyszáz éves Károli-szöveghez, mert annak archaikus nyelve tartalmazza az igazi bibliai ízt. Nos, amint látszik a rádiós Biblia igen sok esetben feladta ezt az elvet, s olyasminek lehettünk tanúi, ami már máskor is megtörtént, hogy valaki dicséri az „eredeti” Károli szöveget, nem tudván, hogy a revideált Bibliát citálja. Ettől eltekintve ismét állítom, hogy az eredeti Károli-Biblia a maga nemében és a maga korához viszonyítva igen szép és egyedül álló értékű. Kiegészítő jellegűek voltak azok a rövid beszélgetések, amelyek az egyes adások végén értékelték a Biblia történeteinek, törvényeinek jelentőségét. A legérdekesebb beszélgetés a legunalmasabbnak gondolható Mózes 3. könyve után hangzott el. Riporter, klasszika-filológus és zsidó hittudós együtt taglalta ezt a különös törvénykönyvet. A teremtésben Isten a maga képére és hasonlóságára formálta az embert; a „szentség törvényében” pedig a mai állapotában levő embernek kell törekednie önmaga magasabb értékűvé formálására. Rendkívüli jelentőségűek a társadalmi vonatkozású törvények: az öregek tisztelete, a tulajdon védelme, a családi élet tisztasága érdekében. Az előadóművészek hivatásuk adta készséggel tettek eleget nem könnyű feladatuknak. (Nevük felsorolásától itt — bármilyen rangsorolás látszatát kerülendő — legyen szabad eltekinteni.) A nekik jutott „szerepnek” megfelelő empátiával olvasták a Bibliát. Az előzetes beszélgetés során némi betekintést is engedtek műhelytitkaikba. — A kísérő zene szerzője, Victor Máté vállalta a szolid hangzású, egyszerű aláfestést, ritkán alkalmazva programzenei hatást (a sziklából fakadó víz csörgedezése, az oltáron felcsapó tűz lobogása). Végül hatalmas és lelkes vállalkozás volt Mózes öt könyvének a rádióban való előadása. Sokkal több volt egy múltat idéző stúdió-produkciónál. Köszönet érte!

Dr. Tóth Kálmán

